

**ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ РОЛЬ В КУЛЬТУРНОЙ РЕЧИ****Маммадова Алмаз Теймур****Резюме**

Название статьи - «Фразеологические единицы и их роль в культурной речи». В статье показано, что фразеологизмы азербайджанского языка по своему содержанию делятся на 4 группы. Среди этих групп кулинарная фразеология занимает особое место в профессиональной фразеологии. Кулинарная фразеология показывает, на каком основании фразеологизмы относятся к той или иной группе. Отмечается, что на основе ведущего слова сочетания или единственного значения, выраженного фразеологизмом, фразеологические единицы группируются по соответствующему содержанию. Это связано со степенью отклонения исходного значения в лексических единицах компонентов для образования единого содержания. Примеры фразеологизмов в статье подтверждают так называемые идеи. Объясняется сущность фразеологизмов в языке как языковой единице. Раскрывается, что фразеологические единицы могут представлять понятия как единицы языка по сравнению со словами. Сравниваются слова и понятия и рассматривается суть слова. Сравнение слова и фразеологизма показывает, что это вторичная номенклатурная единица по своему значению. В статье рассматривается роль фразеологизмов в речи. Учитывается роль фразеологизмов в речи в соответствии с требованиями культурной речи. Фразеологические единицы раскрывают особенности своей функциональности в соответствии с требованиями культурной речи. Поясняется частота использования фразеологизмов по речевым формам. Указывается тип речи и место фразеологизма в стиле речи.

*Rəyçi: f.e.d., professor Sənubər Ələvsət qızı Abdullayeva**Azərbaycan dili kafedrasının 16 noyabr 2021-ci il tarixli iclasın 03 sayılı protokolu**Daxil olma tarixi 18 noyabr 2021-ci il***UOT:81****AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ SİNONİMLƏRİN FORMALAŞMASI VƏ TƏKAMÜLÜ****Nəsibova Gülnara Şaməddin qızı****Gəncə Dövlət Universiteti****[nesibovaq@gmail.com](mailto:nesibovaq@gmail.com)**

**Xülasə:** *Sinonimlər bütün dillərdə olduğu kimi Azərbaycan dilində də mövcuddur. Dildə sinonim sözlər müvafiq cərgə yaratmaqla özünəməxsus paradigma formalaşdırır. Sinonimlərin yaranması dilin məna potensialının nisbi anlayışlar hesabına ifadə olunması tələbindən irəli gəlmişdir. Nisbi anlayışlar o zaman dərk oluna bilər ki, insan təfəkkürü təbiətdəki və onları əhatə edən mühitdəki nisbi çoxluqları qavramaq qabiliyyətinə malik olsun. İnsanı əhatə edən ətraf mühit və təbiət hadisələri nisbi anlayışlarla zəngindir. Təbiət insan idraki üçün nə qədər əlçatmazdırsa nisbi anlayışlar da o qədər çoxsaylı və ölçüyəgəlməzdir. İnsan təfəkkürü təbiətdəki və insanı əhatə edən mühitdəki nisbilikləri onların təsəvvürünə sığacaq şəkildə qəbul edə bilər. Odur ki, hər hansı dildə sinonimlər o dilin intellektual potensialına uyğun dərəcədə dərk olunmuş nisbiliklər qədər olur. Azərbaycan dilində sinonimlər başqa dillərdə olduğu kimi yeni deyildir. Sinonimlərin təməli genetik xarakterlidir ki, bu tipli sinonimlər ilkin və ya əslə sinonimlər hesab edilir. İlkin sinonimlər şəkilsizlik mərhələsində formalaşdığı üçün hər bir nisbi anlayış bir vahiddə ifadə olunmuşdur. Dilin tipoloji inkişafı mərhələsində isə nisbiliklərin qavrayışı daha çox ilkin sinonimlərin təkamülü üzrə formalaşaraq daha incə məna çalarlıqlarının ifadə olunmasına xidmət etmişdir.*

**Açar sözlər:** sinonim, nisbilik, monosillab, söz qrupları, paradiqma

**Ключевые слова:** синоним, относительность, моносиллаб, группа слов, парадигма

**Key words:** synonym, relativity, monosyllabic, group of words, paradigm

Leksik- semantik söz qruplarının bir tərkib hissəsi kimi sinonimlərin mənbəyi genealoji xarakterlidir. Sinonimlərin formalaşması dilin elə bir mərhələsinə təsadüf edir ki, bu mərhələdə artıq insan və ətraf aləm hadisələri arasında prosesi genişlənir. Ətraf mühitdə mövcud çoxluqlar arasındakı nisbi yaxınlıq əlaqələri dərk olunur. Bu da təfəkkürdə imitasiya olunaraq söz emalına çevrilir. Təbiətdə və insanı əhatə edən mühitdə nisbi yaxınlıqlarla bağlı hadisələr çoxsaylı və ölçüyəgəlməzdir. Əlbəttə ki, insan idrakında bunların hamısının birdəfəliyə canlandırılması mümkün deyildir. Həmçinin insanı əhatə edən mühit də bütün insan məsəkələrində eyni olmamışdır. Odur ki, əşya və hadisələr arasındakı nisbi çoxluqlar bütün insan kollektivlərində eyni dərəcədə, eyni səviyyədə, eyni kəmiyyətdə qavranılır. Odur ki, sinonimlər bütün dillərdə eyni kəmiyyətdə olmur. Hər bir insan kollektivi tərəfindən nisbi çoxluqlar nə qədər dərk olunursa həmin dildə də sinonimlərin kəmiyyəti o qədər olur. Bununla yanaşı sinonimlər informasiya prosesinin güclənməsi sayəsində ayrı-ayrı dillər üzrə oxşar imitasiyalar hesabına insan təfəkkürü ilə söz emalına çevrilmə prosesi keçirdiyi üçün onlar həm də universal xarakter daşıyır. İlk sinonimlərin şəkilsizlik mərhələsində ümumi prinsiplər əsasında yarandığını nəzərə aldıqda onların monosillablar şəklində formalaşdığını təsəvvür etmək olur. Sinonimlər əşya və hadisələr arasındakı nisbi çoxluqların dərk edilməsi prosesinin məhsulu olduğu üçün hər bir dilin leksik - semantik zənginləşməsinin təminatçısına çevrilir. Başqa sözlə, hansı dildə sinonim potensialı zəngindirə o dilin ifadə vasitələri də çoxcəhətli olur. Azərbaycan dilinin leksik - semantik imkanları güclü olduğundan bu dildə oxşar məna çalarlıqlarının ifadəsi üçün zəngin sinonim potensialı formalaşmışdır. Sinonimlərin ayrı-ayrı dillərdə formalaşma mənbəyi bir-birindən fərqli olduğu üçün inteqrasiyası mühitində bir dildən başqa dilə müvafiq sinonimlərin daxil olması imkanları da baş verir. Sinonimlərin yaranması ilə bağlı irəli sürülən fikir və mülahizələrdə həmin prosesin bir çox cəhətləri araşdırılır və demək olar ki, əksərən bir-birindən fərqli şərhlər verilir. Əksər tədqiqatlarda sinonimlərin daha çox zahiri tərəfi işıqlandırılır, onlar tam, yarımçıq, üslubi və s. keyfiyyətlərinə görə fərqləndirilir [1; 2, 3; 8, 76; 9, 118].

Sinonimlərlə bağlı çoxsaylı tədqiqatların olmasına baxmayaraq həmin əsərlərdə onların genetik təbiəti və eyni zamanda, müxtəlif sistemli dillərlə homogenlik, oxşarlıq cərcivəsindəki universal xarakteri demək olar ki, açılmır. Ona görə də dilin leksik - semantik zənginliyinin başlıca vasitələrindən biri olan sinonimlərin araşdırılması problemləri ilə bağlı ardıcıl tədqiqatların aparılmasına ciddi ehtiyac vardır. Azərbaycan dilçiliyində də sinonimlərə dair çoxsaylı tədqiqatlar aparılmışdır. Azərbaycan dilçiliyində sinonimlərin formalaşma təməli barədə klassik izah Ə.Dəmirçizadəyə məxsusdur. Ə.Dəmirçizadə sinonimlərin təşəkkülü məsələləri ilə əlaqədar yazır ki, “Sinonim sözlər haqqında çox yazılmışdır və hətta bəzi dillərdəki sinonim sözlərin lüğəti də tərtib edilmişdir. Lakin indiyə qədər sinonimlər haqqında yazılmış əsərlərdə sinonimlərin müəyyənləşdirilməsi üçün göstərilən meyar dəqiq və bitkin olmamış və hətta bəzən çox hallarda müxtəlif olmuşdur” [4, 120].

Ə.Dəmirçizadənin özü sinonimlərin təşəkkülü ilə bağlı fikirlərində həmin söz qruplarının üslubi ehtiyac əsasında törədiyini əsas hesab edir. Azərbaycan dilçiliyindəki başqa mənbələrdə də sinonimlərin üslubi keyfiyyətləri xüsusilə diqqət mərkəzinə çəkilir [3, 29-37; 5, 304; 6, 64; 7, 177-187; 10, 5]. İlk sinonimlərin şəkilsizlik dövrünün məhsulu kimi formalaşması və monosillabik xarakterə malik olması mövcud tədqiqatlarda ümumən təqdir edilir. İlk sinonimlərin formalaşmasında şəkilsiz elementləri iştirak etmədiyi üçün onlar bir çox monosillablar şəklində formalaşmışlar. Belə sinonimlər monosillablardan ibarət olduğu üçün onları əslə sinonimlər kimi də adlandırmaq mümkündür.

Monosillabik əsli sinonimlərin bir qismi öz müstəqilliyini mühafizə edir, digər bir qismi isə dilin tipoloji inkişaf mərhələsində struktur dəyişməyə uğramışdır. Lakin onların ilkin kök mənasını derivativ variantda müəyyən etmək olur. Sözlərin struktur tərkibcə dəyişərək öz ilkin mənasından uzaqlaşmasının səbəbi təkcə onda deyildir ki, tipoloji prosesdə aqlütinasiyanın təsiri ilə onlara müxtəlif sözdüzəldici şəkilçilər qoşulmuşdur. Əsas səbəb odur ki, informativlik baxımından intensiv olan kök tərkibli sözlər dilin lüğət tərkibində aparıcı yer tutmuşdur. Ona görə də öz işləklilik keyfiyyətini ənənəvi şəkildə davam etdirmişdir. İntensivlik keyfiyyətində məhdudiyyət baş vermiş sözlərdə isə dəyişmə ehtimalı artmağa başlamışdır.

Azərbaycan dilində ilkin informasiya mərhələsinin məhsulu kimi formalaşmış aşağıdakı mənə xüsusiyyətlərinə malik olan sinonim cərgələri nümunə göstərmək mümkündür.

a) *kəsmək, qırmaq anlayışını nümayiş etdirənlər.*

Bu mənə xüsusiyyətləri üzrə formalaşan sinonimlərin bir qismi ilkin strukturunu və mənasını mühafizə edir: *kəs - böl - biç - dəl - deş - eş - yar - cır - qır - yon* və s. Bunlar öz müstəqilliyini mühafizə etdiyi kimi sərbəst şəkildə müvafiq sözdüzəldici şəkilçilərlə işlənərək sinonim cərgənin zənginləşməsinə xidmət edirlər: *kəsik - bölük - dəlik - deşik, yarıq - cırıq-qırıq; biçilmək - eşilmək - yonulmaq.*

Kök müstəqilliyini saxlamayanlara aid isə aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: *kər-, or-, biç-, qıy-, qay-, dil-, al-, ül-, döğ-, bal-, çər-, çir-, par-, pıl-, xın-, xır-, -xış* və s.

Bu köklərin *kəsmək, qırmaq* anlayışı müstəqil şəkildə ifadə olunmasa da müvafiq derivatlarda müşahidə edilir: *kər- kərki* (yonucu alət), *kərənti, kərtik* (kəsik, qırıq), *or- oraq, biç-bıçaq, qıy-qıyıq, qıyma, qay-qayçı, qaysaq, dil-dilim, dilik, al-alışma* (iri tikələrə bölmək), *almaz* (kəsici alət), *aldırmaq* (tükü, dərinin üstünü narın kəsmək), *ül-ülgüc, ülgü* (parçanı kəsmək üçün ölçü aləti), *doğ-doğramaq, bal-balta, çər-çərtmək, çir-çirtmək, par-parça* (hissə, bölük), *qıl-qılinc, xın-xıncım, xır-xırda, xış-xışdamaq.*

b) *yanmaq, istilik anlayışı ilə bağlı olanlar.*

Bu mənə xüsusiyyətləri üzrə formalaşan aşağıdakı kimi monosillablarda müstəqillik keyfiyyəti saxlanılır: *yan, köz, qız*. Bunların təməlində həmçinin, müvafiq sözdüzəldici şəkilçilərlə *yanmaq, istilik* anlayışlarının müxtəlif çalarlıqlarını bildirən derivativ variantlar formalaşır: *yan-yanıq, yandır, yanacaq; köz-közərti, közləmə; qız-qızdır, qızış, qızartı* və s. *Yanmaq, istilik* anlayışı bildirmək üçün formalaşmış monosillabların digər bir qismi isə öz zamanında informasiya intensivliyinin məhdudlaşmasından asılı olaraq müstəqillikdən uzaqlaşmışdır. Ancaq onlara qoşulan derivativ elementlər vasitəsi ilə həmin monosillabların mənası bərpa olunur. Belə monosillablara dair aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: *al-, yax-, tut-, lov- lop-, göy-, köv-, qal-, qar-* və s. Öz müstəqilliyini saxlamayan bu tipli monosillabların müvafiq derivativ variantlarında isə ilkin mənə xüsusiyyətlərini müşahidə etmək olur: *al-alov, alışmaq, alışdırmaq, yax- yaxmaq* (yandırır yaxmaq), *tut- tutuşmaq* (tüstülənib yanmaq), *lov-, alov, alovlu, alovlanmaq; lop-lopa* (lopa yandırmaq), *göy-göytərmək* (yanıb qurumaq); *köv-kövrəlmək* (qurumaq), *qal-qalamaq, qar-qarsalanmaq* və s.

c) *səs, küy anlayışı ilə bağlı olanlar.*

Bu mənə xüsusiyyəti üzrə formalaşan monosillabik sinonimlərin də müəyyən qismi mənə müstəqilliyini saxladığı halda bəzilərində ilkin mənə ancaq şəkilçili variantlarda mühafizə olunur. Məsələn, *səs, küy, qıy, gop, lağ, söy, söz, dan, din* kimi monosillablar öz müstəqilliyini saxlayır. Onlara müvafiq sözdüzəldici şəkilçilər əlavə edildikdə isə ilkin mənənin çalarlıqları ifadə olunur: *səs-səsli, səslən, səsləndir; küy-küylü, küy qoparmaq, küyçü; qıy-qıylamaq, qıy vurmaq; gop-goplamaq, gopçu, lağ-lağlağı, söy-söyüş, söyləmək; söz-sözlü-sözləşmək, dan-danlamaq, dandırmaq; din-dinləmək, dindirmək* və s.

*Səs, küy* anlayışı üzrə formalaşmış aşağıdakı kimi monosillablarda isə ilkin mənə saxlanılmır: *bəy-, bağ-, an-, çiğ-, cın-, çəm-, hey-, pıç-, öy-, öt-* və s. Bu monosillabların ilkin mənasını aşağıdakı kimi derivatlarda müşahidə etmək olar: *bəy- bəyir, bəyirti; bağ- bağır-bağırtı; an- anqır, anqırtı; çiğ- çiğir- çiğırtı; cın-cınqır, cınqırtı, çəm- çəmkir, çəmkirmək;*

*hey- heykır, heykırtı, pıç- pıçılta, pıçılta; öy- öyün, öyünmək; öt- ötmək* (bülbul kimi ötmək) və s.

Monosillabizm mərhələsində eyni anlayışın ayrı-ayrı çalarlıqlarını bildirmək üçün xüsusi kök söz modeli formalaşmışsa şəkilçiləşmə mərhələsində onlar ikinci təkamül prosesi keçirərək derivativ affikslər vasitəsi ilə yeni inkişaf mərhələsinə daxil olmuşlar. Bu yolla düzələn sinonimləri özlərinin struktur xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

*a) eyniköklü düzəltmə sinonimlər.*

Eyniköklü sinonimlərin təməlinə həm məna müstəqilliyini saxlayan və həm də məna müstəqilliyini mühafizə edə bilməyən monosillablar durur. Dilin şəkilçilik mərhələsində affiksal elementlərin intensivliyi məna müstəqilliyini saxlaya bilməyən monosillabik köklərə obrazlı desək yeni bir reabilitasiya həyatı gətirir. Yəni məna müstəqilliyindən uzaqlaşmış köklərə affiksal elementlərin qoşulması ilə bir tərəfdən yeni söz düzəlsə digər tərəfdən kökün itmiş mənası bərpa olunur. Eyni kök əsasında formalaşmış həmin köklərə qoşulan şəkilçilərin özlərinin arasında da funksionallıq baxımdan oxşar olan şəkilçilər iştirak edir. Müstəqil mənalı monosillabik köklər üzərində formalaşan bu tipli sinonimlərin kökü tərkibə həm adlardan və həm də feillərdən ibarət olur. Kökü adlardan ibarət olan eyniköklü sinonimlərə dair aşağıdakı kimi nümunələri misal göstərmək olar: *su- sulamaq - suvarmaq; işıq- işıqlanmaq - işıqlaşmaq; bərk- bərkimək -bərkismək, gen- genəlmək - genişlənmək, dillən- dilləş, al- allan-allaş* və s.

Kökü feillərdən ibarət olan sinonimlərə dair isə aşağıdakı nümunələr misal gətirilə bilər: *gör-görkəm - görünüş; bax- baxım- baxış; qur- qurşaq - qurşanmaq; böl- bölüş- bölük; bil- bilim- bilik; sür- sürün- sürüş* və s.

Məna müstəqilliyini saxlamayan köklərin təməlinə formalaşmış düzəltmə sinonimlərə dair isə aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: *yal-yalnız-yalqız; il-ilişkən -ilişik; iş-işilti -işartı; qud-qudüz-qudurmuş; süp-süpürüşmək -süpürləş-mək; bür- bürünmək - bürməlmək; dar- daranmaq - daraşmaq; yat- yatırmaq - yatızdırmaq; er- ertə- erkən* və s.

*b) yaxınköklü düzəltmə sinonimlər.*

Yaxınköklü düzəltmə sinonimlər kök etibarı ilə yaxın məna bildirdiyi kimi onların təməlinə formalaşan düzəltmə sinonimlərdə də yaxınmənalılıq müşahidə edilir. Bütün sinonim cərgələrdə olduğu kimi yaxınmənalı sinonimlərdə də sözün monosillabik tərkibi həm müstəqil mənalı elementlərdən, həm də məna müstəqilliyini saxlamayan vahidlərdən ibarət olur. Müstəqil mənalı monosillablar sözdüzəltmə prosesində sərbəst iştirak edə bildiyi halda məna müstəqilliyi olmayan monosillablar müvafiq şəkilçilər vasitəsi ilə müstəqil söz kimi formalaşdıqdan sonra yenidən sözdüzəltmə prosesinə daxil olur. Məsələn, *cad-cod, səs - küy, dal - ord, köz - qız, bük - qat, bat - baş, yırt - sök* kimi yaxın məna bildirən monosillabik sinonim sözlərin düzəltmə variantları hesabına *cadar-cadar, səsli -küylü, dalda -arxada, közərti -qızartı, bükülü -qatlaqlı, batıq -basıq, yırtıq-sökük* kimi yeni sinonimlər formalaşır.

Yaxınköklü sinonimlərin bir qisminin monosillabik kökü müstəqil mənasını saxlamayanlardan ibarət olur. Lakin müvafiq şəkilçi qəbul etdikdə müstəqil olmayan tərkib özünəməxsus məna kəsb edir və sinonim cərgəni tamladır. Bu cür sinonim cərgəni təşkil edən cütlüklərin bir tərəfində ilkin mənasını saxlayan monosillabların iştirakı da mümkün hadisə sayılır. Bunlara dair aşağıdakı kimi nümunələri misal göstərmək olar: *dayaq-sökək, yumru-dəyirmi, qarışıq-dolaşq, ayıq-oyaq, axsaq-taytaq, qovuq-kökük, qarsaq-pörtük, qırışq-bürüşük, dolaşmaq-savaşmaq, atılmaq-tullanmaq, calanmaq-tökülmək* və s.

*c) müxtəlifköklü sinonimlər.*

Düzəltmə sinonimlərin bir tərkib hissəsi də müxtəlifköklü sözlərdən təşkil olunur. Belə sinonimlərdə yaxınmənalılıq birbaşa sözdüzəldici şəkilçilərin hesabına baş verir. Bunlara dair aşağıdakı nümunələri misal göstərmək olar: *ay-don: aylıq-donluq; astar-üz: astarlıq- üzlük;*

*biç-yaraş: biçimli-yaraşılı; el-yer: elli-yerli; ağız-kəsər: ağızlı-kəsərli; qar-boğ: qarışmaq-boğuşmaq; bas-süpür: basmarlamaq-süpürləmək* və s.

Azərbaycan milli təfəkküründə nisbi anlayışların qavranılması prosesi intensivliklə müşayiət olunmuşur. Odur ki, bu dildə sinonimlərin çox güclü potensialı toplanmışdır. Eyni zamanda Azərbaycan milli təfəkküründə nisbi anlayışların qavranılması o qədər intensiv olmuşdur ki, bəzi hallarda həmin anlayışların lingvistik ifadəsi üçün başqa dil elementlərindən də istifadə etmək zərurəti yaranmışdır. Ana dilinin sinonim zənginlikləri bu dildə formalaşmış və ya başqa dillərdən alınmış müvafiq sinonim cərgələrin hesabına nitqin emosionallığını, obrazlılığı, məntiqiliyi və təsvir olunan hadisələrlə bağlı tələb edilən bütün məna incəliklərini canlandırmaq mümkündür.

### **Ədəbiyyat**

1. Быкова А.В. Диахронический анализ однокоренных синонимов английского языка. Подъязыковое распределение Дисс.канд.филол.наук, Нижний Новгород, 2002, 241 с: [www.disscat.com](http://www.disscat.com) (kontekt) diakhroni-cheski-analiz-odnokorenykh-sinonimov-angliiskogo-yazıka-raspredeleni.
2. Брагина А.А. Функции синонимов в современном русском языке. Автореф.дисс.канд.филол.наук. Москва, 1979, 32 с.
3. Cəfərov S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. Bakı, Maarif, 1970, 235 s.
4. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyyatı. Bakı, Azərtədrisnəşr, 1962, 271 s.
5. Əfəndiyeva T. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı, Elm, 2011, 304 s.
6. Həsənov H. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Maarif, 1988, 308 s.
7. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı, Nurlan, 2008, 442 s.
8. Крысин Л. П. Современный русский язык. Академия. Москва, 2007, 240 с.
9. Головин Б.Н. Очерки по стилистике русского языка. Москва, Высшая школа, 1983, 232 с.
10. Seyidəliyev N. Azərbaycan dilinin sinonimlər lüğəti. Bakı, Şərq-Qərb, 2007, 424 s

## **ФОРМИРОВАНИЕ И ЭВОЛЮЦИЯ СИНОНИМОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ**

*Насибова Гульнара Шамеддин кызы*

### **Резюме**

Синонимы существуют как в азербайджанском, так и во всех языках. Синонимические слова в языке образуют уникальную парадигму, создавая соответствующую строку. Появление синонимов связано с требованием, чтобы семантический потенциал языка выражался через относительные понятия. Относительные концепции могут быть поняты только в том случае, если человеческий разум обладает способностью воспринимать относительные множества в природе и окружающей их среде. Окружающая среда и природные явления, окружающие человека, богаты относительными понятиями. Чем недоступнее человеческому восприятию природа, тем многочисленнее и неизмеримо относительные понятия. Человеческий разум может воспринимать относительность в природе и в окружающей среде так, как это соответствует их воображению. Следовательно, синонимов в любом языке столько же, сколько относительных значений, понимаемых в соответствии с интеллектуальным потенциалом этого языка. Синонимы в азербайджанском языке не так новы, как в других языках. Основа синонимов является генетической, и эти типы синонимов считаются первичными или исходными синонимами. Поскольку исходные синонимы образовались в бесформенной форме, каждое относительное понятие выражается в одной единице. На этапе типологического развития языка представление

об относительности формировалось на эволюции первичных синонимов и служило для выражения более тонких оттенков значения.

## FORMATION AND EVOLUTION OF SYNONYMS IN THE AZERBAIJANI LANGUAGE

*Nasibova Gulnara Shameddin kızı*

### Summary

Synonyms exist in Azerbaijani as well as in all languages. Synonymous words in the language form a unique paradigm by creating an appropriate line. The emergence of synonyms stemmed from the requirement that the semantic potential of language be expressed through relative concepts. Relative concepts can be understood only if the human mind has the ability to perceive the relative sets in nature and the environment around them. The environment and natural phenomena surrounding man are rich in relative concepts. The more inaccessible nature is to human perception, the more numerous and immeasurable are the relative concepts. The human mind can perceive the relativities in nature and in the environment around it in a way that suits their imagination. Therefore, in any language, synonyms are as many as the relativities understood in accordance with the intellectual potential of that language. Synonyms in Azerbaijani are not as new as in other languages. The basis of synonyms is genetic, and these types of synonyms are considered primary or original synonyms. Since the initial synondyms were formed in the formless form, each relative concept is expressed in one unit. At the stage of typological development of language, the perception of relativity was formed on the evolution of primary synonyms and served to express more subtle shades of meaning.

*Rəyçi: prof. Mübariz Yusibov*

*Azərbaycan dili kafedrasının 09 dekabr 2021-ci il tarixli iclasın 04saylı protokolu*

*Daxil olduğu tarixi 10 dekabr 2021-ci il*

UOT:80.

## AŞIQ ŞEİRİNDƏ BAŞ VƏ AYAQ GEYİMLƏRİNİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

*Piriyeva Leyla Məzahir qızı*

*Gəncə Dövlət Universiteti*

[leyyaw82@mail.ru](mailto:leyyaw82@mail.ru)

**Annotasiya:** Azərbaycan aşıq poeziyasının leksik tərkibini vestonimlər təşkil edir. Vestonimlər xalqımızın geyim mədəniyyətini, estetik zövqünü ifadə edir. Ustad aşıqlar öz mətnlərində geyim adlarından lirik qəhrəmanın portret yaratma üsulu kimi istifadə etmişlər. Aşıq poeziyasında bədii portretlərdə daha çox üst geyimlərin adları keçir. Amma qadın və kişi baş geyimləri, eləcə də ayaq geyimləri funksional – semantik imkanlara malikdir.

Məqalədə Qurbani, Aşıq Ələsgər, Aşıq Nəcəf, Aşıq Nəsim kimi ustad sənətkarların poetik dilində yer almış baş və ayaq geyimlərinin (başlıq, papaq, şapka, çarıq, başmaq, corab) leksik-semantik funksional xüsusiyyətlərinə toxunulur.

**Açar sözlər:** aşıq şeir dili, Aşıq Ələsgər, etnoqrafik lüğət, baş geyimləri, vestonim

**Ключевые слова:** язык ашугской поэзии, Ашуг Алескер, этнографическая лексика, головные уборы, вестоним

**Keywords:** language of ashig poetry, Ashig Alasgar, ethnographic vocabulary, hants, vestony

Geyim adları – vestonimlər həm etnoqrafiyaya, həm dilçiliyə (etnolinqvistikaya, leksikaya) aiddir. Etnoqrafiyada “bütövlükdə xalq həyatı öz əksini tapır. Azərbaycan xalqının